

K vývoji zemědělských sídlišť v 10.—13. století na Moravě ve světle pramenů hmotných

VLADIMÍR NEKUDA

Máme-li studovat vývoj středověkého osídlení geneticky, je nutno zaměřit se na období raného feudalismu. Historikové i archeologové shodně konstatují, že 10. století je již plně feudálním obdobím a že 13. století je důležitým mezníkem nejen ve vývoji osídlení, ale i ve vnitřní struktuře jednotlivých sídlišť. Pokusím se ve svém příspěvku shrnout dosavadní poznatky, které vyplývají z archeologických výzkumů. Jsem si vědom toho, že problematiku vývoje zemědělských sídlišť v období raného feudalismu nelze v rámci tohoto pojednání postihnout v plné šíři. Zaměřím se proto na srovnání dvou zemědělských sídlišť objevených při výzkumu lokality Pfaffenschlag, na tvary a typy jejich půdorysů a na závislost formy sídla a příslušné plužiny na ekonomických poměrech.

V dosavadní literatuře věnoval pozornost vesnickým sídlištím na Moravě v 10.—13. století na základě archeologických pramenů R. Snášil (1975, 305—317). Sledoval vesnici jako celek z hlediska geografického a z hlediska vodních zdrojů. Pokusil se vystopovat dobu trvání a velikost vesnic, jejich výrobní produkci, charakterizoval půdorysné typy, typy obydlí a vnitřní uspořádání vesnice. Obtížnost řešení uvedených otázek způsobuje skutečnost, že dosud nebylo archeologicky prozkoumáno ani jediné sídliště z období raného feudalismu kompletně. Proto archeologické prameny, které R. Snášil ve své studii uvádí, jsou značně fragmentární. Tento nedostatek nelze v krátké době překonat a bude se odrážet i v tomto příspěvku, protože se zaměřím převážně na výsledky systematického výzkumu na dvou moravských lokalitách a to Mstěnice u Hrotovic a Pfaffenschlagu u Slavonic s přihlédnutím k poznatkům, získaným při výzkumu Záblacan, Konůvek, Bystřece a Mohelnice.

Sledováním vzniku, vývoje a změn osídlení je již delší dobu předmětem studia nejen archeologie, ale i historie a sídelního zeměpisu. Z hlediska metodologického byla publikována řada článků zabývajících se zejména povrchoým průzkumem a dokumentací. Pro Čechy jsou to studie Z. Smetánky (1965, 1967, 1970, 1973), pro Moravu pak jsou to především práce E. Černého (1973), které příkladně dokumentují jak vznik, tak i zánik sídlišť na Dražanské vrchovině. Ve všech svých studiích E. Černý prokázal, že bádání o vývoji zemědělské půdy je ve své podstatě součástí studia o vývoji osídlení. Proto sleduje otázku vzniku i zániku osad a vývoje příslušné plužiny. Povrchová dokumentace má význam především pro zachycení sítě osídlení, méně však již pro časové zařazení a zvláště dobu vzniku. Ani historické prameny nejsou v tomto ohledu preciznější, neboť první zmínku v písemných pramenech je třeba brát jako terminus ante quem. Přesto však jsou první písemné zprávy o sídlištích důležitými orientačními body. Mnohem spolehlivější pohled na vznik a zánik sídliště poskytuje archeologický výzkum. Názorným příkladem je lokalita Záblacany, pí-

semně doložená r. 1131. Archeologické prameny dokládají existenci tohoto sídliště již na konci 7. století a kontinuitu středohradištního a mladohradištního osídlení (R. Snášil, 1971, 13). Stejně tak o lokalitě Mstěnice je první písemná zpráva z konce 12. století, zatímco archeologické prameny posouvají počátky tohoto sídliště do doby středohradištní s kontinuitou osídlení až do poloviny 15. století (V. Nekuda, 1972). Velmi podnětný příspěvek o vývoji osídlení na Kloboucku napsal E. Kordiovský (1977, 161—266). Kombinací pramenů archeologických a písemných sleduje narůstání sídlišť od 9. století. Další mikroregion, v němž možno sledovat dějiny osídlení už od 6. století je Dyjsko-svratecký úval (Č. Staňa, 1970). Rovněž osídlení na jihozápadní Moravě věnovalo pozornost několik badatelů ať už z hlediska historického či filologického (L. Hosák, 1953), tak i na základě pramenů archeologických (J. Bláha, 1968, V. Nekuda, 1964, 1975). Ze všech prací vyplývá, že osídlovací proces vrcholí ve 13. století, ale současně zaznamenáváme i první výraznější vlnu zanikání sídlišť (V. Nekuda, 1961, E. Kordiovský, 1977, Z. Měřinský, 1976).

Proces zanikání ve 13. století byl na Moravě jistě spojen s pustošivými vpády Tatarů a Kumánů, ale současně docházelo i ke změnám struktury zemědělských sídlišť zaváděním lánového systému a feudální renty v penězích. Intensifikace zemědělství se projevila ve společenské struktuře, což se odrazilo i v charakteru vesnic. 13. století vtisklo našim vesnicím zcela nový ráz nejen ve vybavení jednotlivých usedlostí, ale i v uspořádání pluziny, která měla lépe vyhovovat trojpolnímu systému. K této hospodářské a sociální přestavbě dochází nejen v našich zemích, ale v celé střední Evropě v souvislosti se zaváděním emphyteuze, peněžité renty a lánového systému. Tyto závažné změny měly vliv i na postavení rolníka, který se z nevolníka stal poddaným.

Pro dokumentaci vývoje zemědělských sídlišť a postižení jejich změn, byly v posledních letech získány důležité archeologické prameny jak z období před 13. stoletím (Mstěnice, Pfaffenschlag, Zábřacany, Mohelnice), tak i po 13. století (Mstěnice, Pfaffenschlag, Konůvky, Bystřec). Kromě Pfaffenschlagu nemáme k dispozici prameny z úplně prozkoumaných sídlišť. Na možnost srovnání vzájemného stavu ekonomiky dvou zemědělských sídlišť poukázal v naší literatuře Z. Smetánka (1966) na základě výzkumu v Bylanech u Kutné Hory. I když z pramenů obou sídlišť nevyplývala kvalitativní změna, přece je Smetánkova studie významným přínosem jak po stránce metodické, tak z hlediska interpretace pramenů hmotných.

Příznivou situací pro srovnání ekonomiky dvou zemědělských sídlišť poskytuje lokalita Pfaffenschlag, na níž byly zjištěny dvě fáze osídlení. Starší sídliště existovalo před 13. stol., zatímco mladší sídliště (středověká vesnice) vzniklo ve druhé polovině 13. stol. Časový rozdíl mezi starším (Pfaffenschlag I) a mladším sídlištěm (Pfaffenschlag II) byl minimálně 100 roků (V. Nekuda, 1975, 27). Obě sídliště měla v podstatě stejné přírodní faktory. Nevýhodou při srovnání je neúplnost hmotných pramenů ze staršího sídliště. Tento nedostatek archeologických pramenů nahrazuje pylová analýza (E. Rybníčková — K. Rybníček, 1975, 183—198). Ta spolu s archeologickými nálezy dovoluje srovnat zemědělskou činnost obou sídlišť. Vývoj v oblasti zemědělské výroby je možno srovnat na rozsahu zemědělské půdy a způsobu jejího obdělávání, na druhu obilovin a na úrovni zemědělské techniky. Příznivé podmínky jsou rovněž pro srovnání velikosti obytných a hospodářských staveb a jejich vzájemného uspořádání v rámci usedlosti, neboť Pfaffenschlag patří k ojedinělým lokalitám, které byly úplně prozkoumány. Rozdíly obou sídlišť vystihuje tabulka s přehledem pramenů.

Přehled pramenů

	Pfaffenschlag I	Pfaffenschlag II
A. Rostlinná výroba		
Rozsah zemědělské půdy ve srovnání se zalesňováním	35 %	50 %
druhy obilovin	žito pšenice — — —	žito pšenice oves ječmen pohanka
skladování zrna	obilnice	špýchar
úprava zrna	— hliněné pekáče, pražení	žernovový mlýn —
Nářadí	— — — — — — —	asymetrická radlice radlice otka srpy kosa cepy vidle brány
B. Chov dobytka	malý, lesní pastva — hovězí dobytek — —	rozsáhlejší pastviny + luka koně hovězí dobytek ovce prasata
ustájení	—	chlévy
skladování mléka	—	sklepy
C. Obydlí	jednoduché, zahlobené —	— víceprostorové domy, kamenné základy
D. Nezemědělská výroba pravděpodobně domácí	textil. vlákno – přeslen	textil. vlákno – přeslen
Výroba domácí nebo polospecializovaná řemeslná	keramika – obtáčení —	— žernovy
Výroba řemeslná mimo osadu	—	keramika železné předměty

Z přehledné tabulky vyplývá, že v obou sídlištích byla výlučně zemědělská výroba a chov dobytka, neboť doklady o nezemědělské výrobě nebyly objeveny. Základem obživy obyvatel obou sídlišť bylo zemědělství zaměřené na pěstování obilí a chov dobytka. Z přehledu pramenů zastoupených ve starším a mladším sídlišti rovněž vyplývá, že ve středověké vesnici (Pfaffenschlag II) přešlo zemědělství již do trojpolního systému, což nejlépe dokládá zastoupení obilí setého na jaře, jakým je oves a ječmen. V Pfaffenschlagu I jařiny zcela chyběly. Větší výnosnost zemědělské produkce v mladším sídlišti se obráží také v zemědělské technice, neboť nález asymetrické radlice svědčí o tom, že půda byla obdělávána pluhem. S vyšší zemědělskou produkcí souvisí i vybavení usedlostí špýchary, popřípadě komorami, v nichž bylo skladováno obilí. Toto zjištění silně kontrastuje se situací v Pfaffenschlagu I, kde zrno bylo ukládáno do obilních jam.

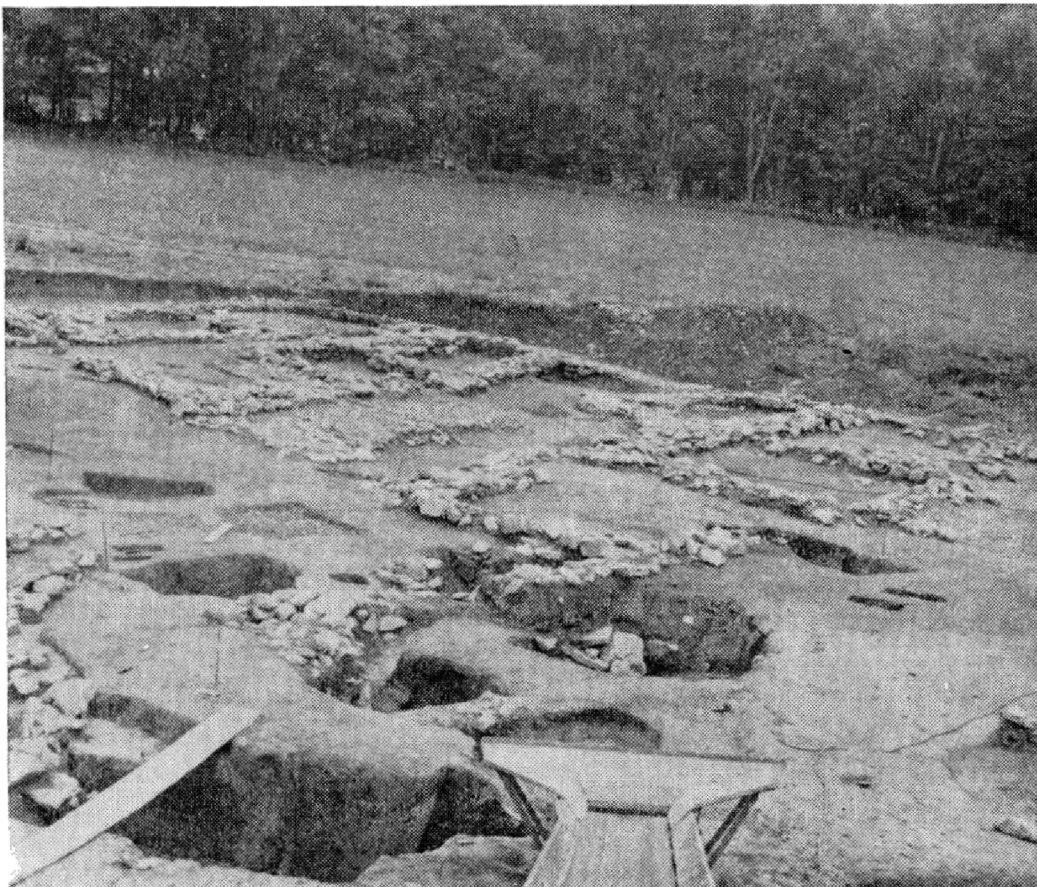
Společným oběma sídlištím byl také chov dobytka. Ve starším sídlišti nebyl rozsáhlý a omezoval se na lesní pastvu, neboť v pylovém diagramu chybí zrna lučních a pastvinných rostlin a rovněž hodnoty travin jsou velmi nízké. V mladším sídlišti byl chov dobytka rozsáhlejší, neboť pylová analýza dokládá převod bývalých olšin v luční porosty. Rozdíl obou sídlišť v pěstovaných druzích zvířat je značný a jak vyplývá z pylové analýzy, nelze ho připisovat jen stavu osteologických nálezů. Nový způsob hospodaření (trojpolní systém, pluh) vyžadoval výkonnější tažnou sílu, kterou byl kůň. Kromě nálezů osteologických mají značnou vypovídací hodnotu také železné předměty (podkovy, hřeblo, uzdy, součásti postrojů, popřípadě vozů), které jsou nezbytnou výbavou koně, nebo jsou spojeny s jeho činností jako tažné síly.

Nejpodstatnější rozdíl obou sídlišť je v obydlí, v jeho vybavení, v hospodářských objektech a v organizaci zemědělské usedlosti. Pfaffenschlag II dokumentuje všechny změny, které se odehrály jak v oblasti hospodářské, tak i společenské, neboť mezi výrobní technikou a vybavením usedlosti je přímá závislost. Zdokonalení zemědělské výroby a zavedení lánového systému si přímo vynutilo lepší vybavení usedlostí, které v Pfaffenschlagu II se skládaly z domu, dvora, chlívů a sklepů (V. Nekuda, 1975, 1976, 33—48), zatímco v Pfaffenschlagu I byly příslušenstvím jednoprostorových domů malé zásobní jámy. Kladem Pfaffenschlagu II je i ta okolnost, že bylo možno rekonstruovat jeho plůžinu, která patří k typu záhumenicovému.

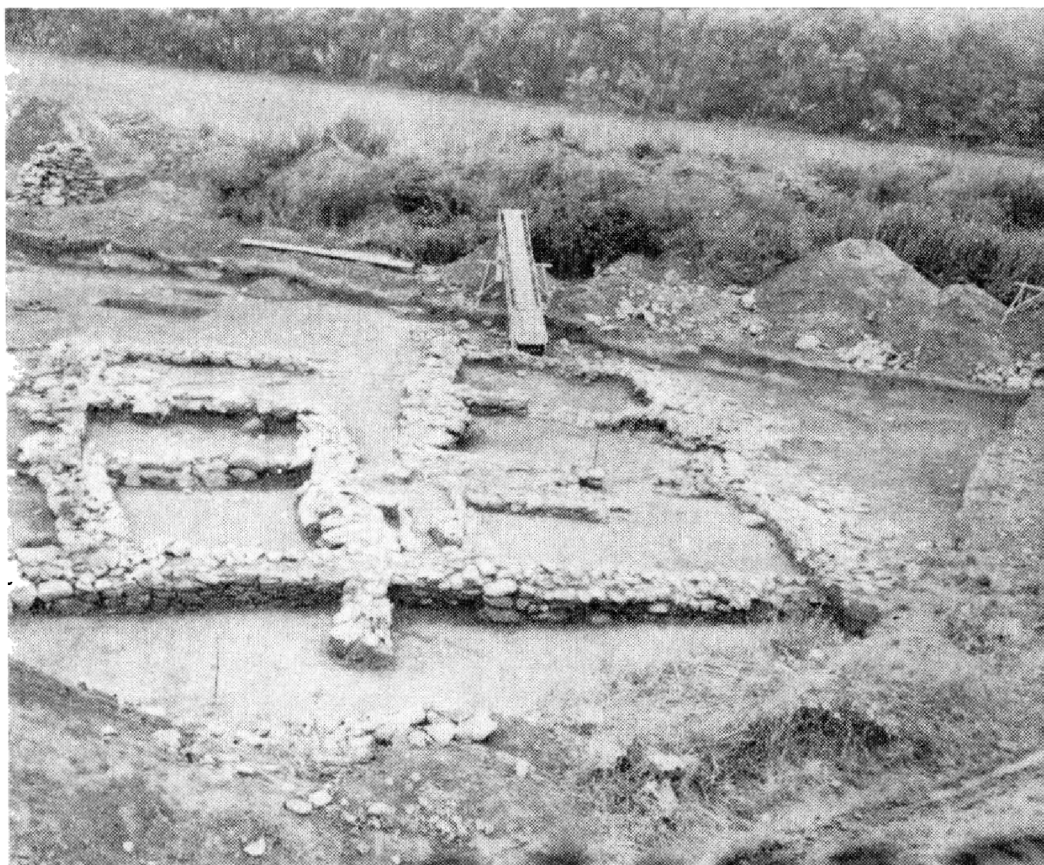
I když nám archeologické prameny nedávají přímou odpověď na společensko právní postavení rolníka, lze z celkové situace v Pfaffenschlagu II usuzovat, že poddaní zde seděli na právu zákupném. Nebyli sice vlastníky půdy (ta patřila faře ve Slavonicích), ale dědičnými držiteli usedlosti. I tato okolnost sehrála důležitou roli jak při uspořádání poddanských usedlostí, tak i při obdělávání polí.

Mnohem bohatší studnicí archeologických pramenů je lokalita Mstěnice. I když podstatná část těchto pramenů čeká teprve na své vytěžení, možno již dnes říci, že největší změny prodělalo také toto sídliště ve 13. stol. Sídlní objekty od 13. stol. jsou budovány na kamenných podezdívkách a v jejich vzájemném uspořádání se jeví určitý systém a pravidelnost (obr. 1—2). Z plochy, která byla doposud prozkoumána, se zdá, že krystalizačním jádrem středověké vesnice bylo feudální sídlo (tvrz a dvorec), kolem něhož jsou seskupeny jednotlivé usedlosti ve tvaru široce rozevřeného půlkruhu. Domy jsou orientovány štítem vůči tvrzi. Poddanská usedlost IV. patří k doposud nejlépe zachovaným dokladům. Skládá se z trojdílného domu komorového typu, dvora, sklepa, špýcharu (obr. 3) a hospodářské budovy (stáje, obr. 2).

Sídlní objekty do 13. stol. jsou jednak nadzemní, jednak zahloubené (obr.

Obr. 1. Mstěnice. Základy objektů zemědělských usedlostí IV a V. Pohled od SZ. Foto V. Nekuda.

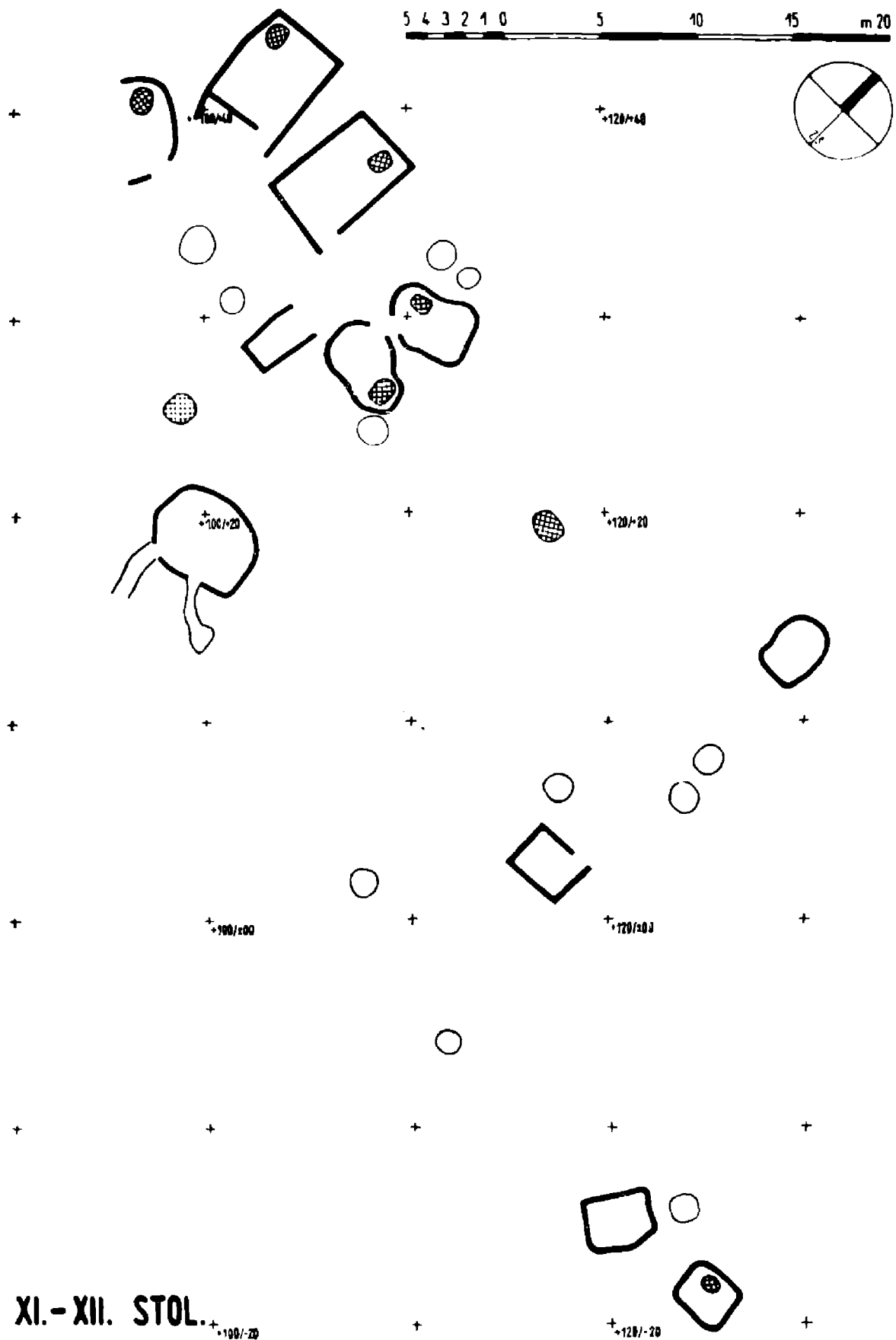
Obr. 2. Mstěnice. Základy hospodářské budovy usedlosti IV (vlevo) a základy domu usedlosti V. Záběr od J. Foto V. Nekuda.

Obr. 3. Mstěnice. Zhloubený špýchar usedlosti IV. Záběr od JV. Foto V. Nekuda.

4). Sídlní objekty jsou doprovázeny zpravidla větším množstvím objektů sídlištních (obilní jámy, odpadní jámy, hliníky, podzemní chodby apod.). Průměr obytné plochy mladohradištních domů činí 16,3 m² (V. Nekuda, 1973). Půdorys zemnic byl překryt střešní konstrukcí, pouze štít tvořila pravděpodobně proutěná stěna omazaná hlinou. U staveb budovaných kúlovou konstrukcí byly stěny vytvořeny rohožemi upletenými z vodorovných a svislých prutů oboustranně omazaných hlinou. Jednoduché domy spolu s obilními jámami odpovídaly činnosti člověka a tehdejšímu hospodářskému poměru. Na doposud odkryté ploše, která zachycuje jen část mladohradištního sídliště, se jeví určitá pravidelnost v seskupení sídlních a sídlištních objektů. Zdá se, že výstavba neprobíhala zcela živelně, ale vytvářela určité celky ve tvaru podkovy či hnízda (obr. 4, seskupení v horní ploše). Z tohoto uspořádání se zdá velmi pravděpodobné, že obyvatelé mladohradištní osady ve Mstěnicích tvořili sousedskou občinu. Výzkum ve Mstěnicích plně potvrzuje, že typ sídliště (jeho půdorysné uspořádání) je závislý na stavu sociálních a ekonomických poměrů na sídlišti. Také z dosavadních výsledků získaných při výzkumu zaniklých Záblačan lze usuzovat, že forma dílčích sídlišť je dozníváním teritoriální občiny. Z nálezů klíčů však vyplývá, že v poslední fázi tohoto sídliště třeba počítat již s individuálními usedlostmi.

Dosavadní výzkumy mladohradištních osad (Mstěnice, Záblačany, Mohelnice) dokládají rovněž řemeslnou výrobu, zvláště hrncířství, hutnictví a kovářství.

XI.-XII. STOL.

OBILNÍ JÁMY - GETREIDEGRUBEN
 OTOPNÁ ZAŘÍZENÍ - HEIZEINRICHTUNGEN

ZAHLOUBENÉ OBJEKTY - GRUBENHÄUSER
 PVRCHOVÉ OBJEKTY - OBJEKTE AUF DER OBERFLÄCHE
 PODZEMNÍ CHODBY, LOCHY - UNTERIRDISCHE GÄNGE, ERDSTÄLLE

Obr. 4. Msténice. Část sídliště s půdorysy mladohradištních objektů. Kreslil Z. Špičák.

Jedná se většinou o produkci uspokojující potřeby jedné lokality, v případě hutnictví možno předpokládat zásobování širšího okolí. Tyto poznatky osvětlují vývoj řemeslné výroby, která v období raného feudalismu byla vázána také na zemědělská sídliště. Tuto otázku bude třeba dále sledovat, neboť je důležitá pro postup feudalizace a vyčlenění řemeslné výroby ze zemědělského prostředí.

Archeologické prameny z dalších lokalit rovněž dosvědčují, že zemědělské osady prodělávaly kvalitativní změnu ve 13. stol. Tato změna se projevila jak v půdorysném uspořádání sídliště, tak i ve vybavení jednotlivých usedlostí. Srovnáme-li dosavadní výsledky archeologických výzkumů na lokalitách Mstěnice, Pfaffenschlag, Zábřacany, Konůvky a Bystřec, zjistíme, že uvedené změny na lokalitě Zábřacany vůbec nenastaly, protože tato ves zanikla před polovinou 13. stol. Naproti tomu lokality Konůvky a Bystřec představují již typickou středověkou ves s pevným půdorysem a pravidelnými usedlostmi. Tyto vesnice vznikly až ve druhé polovině 13. stol.

V rámci tohoto příspěvku jsem naznačil, že budoucí výzkum zemědělských sídlišť 10.—13. stol. by se měl zaměřit na řešení problematiky jejich vývoje a osvětlení hospodářských a společenských procesů, které po 13. století vedly ke kvalitativním změnám našich zemědělských sídlišť.

Literatura

- Bláha, J., 1968: Vývoj osídlení jihozápadní Moravy do doby husitské, diplomová práce, Brno.
- Černý, E., 1973: Metodika průzkumu zaniklých středověkých osad a pluzin na Drahanické vrchovině. Zprávy čsl. společnosti archeologické při ČSAV, 15, seš. 4–5.
- Hosák, L., 1953: Středověká kolonizace horního poříčí Dyje, Časopis společnosti přátel starožitností 61, 90–93.
- Kordiovský, E., 1977: Sídlíšní hustota ve středověku na Kloboucku (okr. Břeclav), *Archaeologia historica* (dále AH) 2, 261–266.
- Měřínský, Z., 1976: Zaniklé středověké osady na panství kláštera oslavanského, AH 1, 109–120.
- Nekuda, V., 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno.
- 1964: Příspěvek ke slovanskému osídlení horního Podyjí, Časopis Moravského muzea, vědy společenské (dále ČMM) XLIX, 61–68.
 - 1973: Raně středověké typy obytných objektů ve Mstěnicích, ČMM LVIII, 77–96.
 - 1972: Středověká ves Mstěnice, *Vlastivědný věstník moravský* (VVM) XXIV, 12–47.
 - 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno.
 - 1976: Příspěvek k charakteristice středověké zemědělské usedlosti na Moravě, AH 1, 33–48.
- Rybníčková, E.—Rybníček, K., 1975: Ergebnisse einer paläogeobotanischen Erforschung, Pfaffenschlag, 183–198.
- Snášil, R., 1971: Zábřacany (okr. Uh. Hradiště), Zaniklé středověké vesnice v ČSSR 1, 89–115.
- 1975: Archeologie a vesnická sídliště 10.—13. stol. na Moravě. Archeologické rozhledy (AR) 27, 305–317.
- Smetánka, Z., 1965: Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X.—XV. stol. v Čechách, Čsl. časopis historický 13, 239–268.
- 1966: Ekonomika dvou středověkých sídlišť v Bylanech u Kutné Hory. Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. V. Husy, str. 13–22.
 - 1967: Problematika studia venkovského osídlení v okolí Sezimova Ústí, AR 19, 717–719.

- 1970: Zur Methodik von Feldforschungen an mittelalterlichen Ortswüstungen, ČMM 55, 63–70.
 - 1973: Povrchový průzkum na lokalitě Karlík u Dobřichovic, Hist. geografie 10, 81–96.
- Staňa, Č.: Zur Entwicklung der Mittelalterlichen Besiedlung im Südwestteil der Dyjskosvratecká-Bodensenke, ČMM 55, 81–96.

Zur Entwicklung der landwirtschaftlichen Siedlungen Mährens im 10. bis 13. Jahrhundert

Das im Laufe des 13. Jahrhunderts in Mähren einsetzende Erlöschen mancher ländlichen Siedlungen stand sicherlich auch mit den Tataren- und Kumanenstürmen im Zusammenhang, war aber auch eine Folge der Strukturänderungen im Zuge der Einführung des Hufensystems und der in Geld abgeführten feudallrente. Die Intensivierung der Bodenbestellung äusserte sich in der Gesellschaftsstruktur, was sich auch im Charakter der ländlichen Siedlung spiegelte. Das 13. Jahrhundert prägte ein neues Bild unserer Dörfer, und zwar nicht nur in der Ausstattung der Gehöfte, sondern auch in der Gestaltung des Flurbildes, das der Dreifelderwirtschaft besser entsprechen sollte. Zu einem wirtschaftlichen und sozialen Umbau kommt es sowohl in unseren Ländern als auch in ganz Mitteleuropa, im Zusammenhang mit der Einführung der Emphyteusis, der Geldrente und des Hufenssystems. Es waren durchgreifende Neuerungen, die sich in der Stellung des Bauern spiegelten, der vom Leibeigenen zum Untertan wurde.

Im Sinne einer historischen Dokumentation des landwirtschaftlichen Siedlungswesens wurden in den letzten Jahren wichtige archäologische Quellen aus der Zeit vor dem 13. Jahrhundert (Mstěnice, Pfaffenschlag, Zábřacany, Mohelnice) und nach dem 13. Jahrhundert (Mstěnice, Pfaffenschlag, Konůvky, Bystřec) gewonnen. Von Pfaffenschlag abgesehen, stehen allerdings Quellenfunde aus komplett untersuchten Siedlungen nicht zur Verfügung.

Günstige Vergleichsmöglichkeiten zweier ökonomischer Phasen einer Landwirtschaftssiedlung bietet vor allem die Örtlichkeit Pfaffenschlag. Die ältere Siedlung existierte dort schon vor dem 13. Jahrhundert, während die jüngere Siedlung (das mittelalterliche Dorf in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts entstanden ist. Der zeitliche Unterschied zwischen der älteren und jüngeren Siedlung (Pf. I und Pf. II) hat mindestens 100 Jahre betragen (V. Nekuda, 1975, 27). Beide Siedlungen stützten sich im Grunde genommen auf dieselben natürlichen Faktoren. Erschwert werden die Vergleiche durch die Lückenhaftigkeit der materiellen Quellen aus der älteren Siedlung. Diesen Mangel gleichen die Pollenanalysen aus (E. Rybníčková–K. Rybníček, 1975, 183–198), die es zusammen mit den archäologischen Funden gestatten, die Produktionstätigkeit der beiden Siedlungsphasen wertend zu vergleichen. Die landwirtschaftliche Produktion unterschied sich nach dem Ausmass des bestellten Bodens, nach der Art und Weise seiner Bestellung, nach den Bodenfrüchten und dem Niveau der landwirtschaftlichen Technik. Günstige Bedingungen herrschen auch bei Vergleichen der Grösse von Wohn- und Wirtschaftsobjekten und ihrer Disposition im Rahmen des Anwesens, vor allem deshalb, weil ja Pfaffenschlag zu den ganz wenigen Örtlichkeiten gehört, die komplett untersucht wurden. Die Ergebnisse dieser Vergleiche drückt die folgende Aufstellung der Quellenfunde aus:

Übersicht der Quellenfunde

	Pfaffenschlag I	Pfaffenschlag II
A. Pflanzenzucht		
Prozentsatz des landwirtschaftlich genutzten Bodens im Rahmen der Bewaldung	35 %	50 %

	Pfaffenschlag I	Pfaffenschlag II
Getreidearten	Roggen Weizen — — —	Roggen Weizen Hafer Gerste Buchweizen
Getreidelagerung	Gruben	Speicher
Kornverarbeitung	— Brennen in Tonpfannen	Mahlsteine —
Geräte	— — — — — — —	asymmetrisches Pflugschar Pflugschar Sichel Sense Dreschflegel Heugabel Egge
B. Viehzucht	gering Waldweide	stärker Weiden und Wiesen
Arten	— Rindvieh — —	Pferde Rindvieh Schafe Schweine
Einstellung	—	Ställe
C. Behausung	einräumige Grubenhäuser — — —	— mehrräumige Häuser Steinfundamente unterkellert
D. Nichtlandwirtschaftliche Erzeugung		
Heimerzeugung (wahrscheinlich)	Textilfaser Spindel	Textilfaser Spindel
Heimfertigung oder halbspezialisiertes Gewerbe	gedrehte Keramik —	— Mahlsteine
gewerbemäßige Produktion außerhalb der Siedlung	— —	Keramik eiserne Gegenstände

Aus der Übersichtstafel geht hervor, daß sich die Bewohner beider Siedlungen ausschließlich mit Landwirtschaft und Viehzucht befaßten, die ihnen die Existenzgrundlage boten. Belege für eine nichtlandwirtschaftliche Produktion wurden nicht entdeckt. Die Funde der älteren und jüngeren Siedlung lassen weiter erkennen, daß die Bewohner des mittelalterlichen Dorfes (Pfaffenschlag II) bereits zum Dreifeldersystem übergegangen waren, wie vor allem die Anwesenheit der Frühjahrssaaten (Gerste und Hafer) beweisen. Sommergetreidearten fehlten in Pfaffenschlag I vollkommen. Auf die höheren Erträge der Landwirtschaft in der jüngeren Siedlung weist auch die Landwirtschaftstechnik hin, denn der Fund eines asymmetrischen Pflugschars spricht dafür, daß man den Boden mit dem Pflug bestellte. Mit dem höheren Niveau der Landwirtschaft hängt dann auch die Ausstattung der Gehöfte mit Speichern oder Kammern zusammen, in denen man das Korn lagerte. Diese Feststellung steht in markantem Kontrast zur Lage in Pfaffenschlag I, wo das Korn in Erdgruben aufbewahrt wurde.

An beiden Siedlungen wurde Viehzucht betrieben, die aber in Pfaffenschlag I nicht umfangreich war und sich auf die Waldweide beschränkte; im Pollendiagramm fehlen nämlich Pollen der Wiesen- und Weidepflanzen, und auch die Werte der Gräser liegen sehr niedrig. In der jüngeren Siedlung betrieb man die Viehzucht intensiver, und die Pollenanalyse belegt den Übergang von den früher vorherrschenden Erlengehölzen zur Wiesenvegetation. Der Unterschied zwischen den gezüchteten Tierarten in beiden Siedlungen war beträchtlich und man kann ihn auch nach den Ergebnissen der Pollenanalysen, nicht bloß aus dem Stand der osteologischen Funde ableiten. Die neue Landwirtschaft (Dreifeldersystem, Pflug) erforderte eine leistungsfähigere Zugkraft – das Pferd. Außer den osteologischen Funden besitzen auch eiserne Gegenstände (Hufeisen, Striegel, Zaumzeug, Bestandteile des Geschirrs oder der Gefährte), die zur unumgänglich nötigen Ausrüstung der Zugpferde dienten, einen hohen Aussagewert.

Die wesentlichsten Unterschiede zwischen den beiden Siedlungen findet man bei der Behausung, bei ihrer Ausstattung, bei den Wirtschaftsobjekten und der Organisation des ländlichen Anwesens. Pfaffenschlag II dokumentiert alle Änderungen, die sich auf wirtschaftlichem und gesellschaftlichem Gebiet abgespielt haben, weil ja zwischen der Produktionstechnik und der Ausstattung des Anwesens unmittelbare Zusammenhänge bestehen. Die Vervollkommnung der Produktion und die Einführung des Hufensystems erzwangen eine bessere Ausstattung des Bauernhofes, der in Pfaffenschlag II aus dem Haus, dem Hof, Ställen und Kellerräumen bestand (V. Nekuda, 1975, 1976, 33–48), während in Pfaffenschlag I das Zubehör der einräumigen Häuser kleine Vorratsgruben bildeten. Ein Vorteil war es auch, daß sich das Flurbild der Siedlung Pfaffenschlag II rekonstruieren ließ, das zu dem Hufentypus gehört.

Obwohl die archäologischen Quellen keine unmittelbare Antwort auf die Fragen nach der sozial-rechtlichen Stellung des Bauern erteilen, kann man aus der in Pfaffenschlag II herrschenden Gesamtlage darauf schließen, daß die Untertanen zwar nicht Eigentümer des Bodens waren (der der Pfarre in Slavonice gehörte), aber hier als erbliche Besitzer des Anwesens saßen. Auch dieser Umstand spielte bei der Anordnung des Anwesens und bei der Bestellung der Felder eine wichtige Rolle.

Einen wesentlich reicheren Schatz archäologischer Quellen hat die Örtlichkeit Mstěnice geboten. Obwohl der Großteil dieser Quellen noch auf die Auswertung wartet, kann man schon heute sagen, daß auch diese Siedlung im 13. Jahrhundert grundlegende Änderungen durchgemacht hat. Von diesem Jahrhundert an wurden die Siedlungsobjekte auf steinernen Untermauerungen gebaut, und ihre gegenseitige Anordnung verrät ein bestimmtes System und manche Regelmäßigkeiten (Abb. 1–2). Die bisher untersuchte Fläche weist darauf hin, daß der Kristallisationskern des mittelalterlichen Dorfes offenbar ein Feudalsitz gewesen ist (Feste und Meierhof), um den sich die einzelnen Bauerngehöfte in der Form eines breit geöffneten Halbkreises gruppierten. Die Häuser waren mit dem Giebel zur Feste orientiert. Das Untertanengehöft IV gehört zu den bisher am besten erhaltenen Funden. Es besteht aus einem dreiteiligen Wohnhaus des Kammertyps, einem Hof, Keller, Speicher (Abb. 3) und Wirtschaftsgebäuden (Ställen, Abb. 2).

Die Behausungen wurden bis in das 13. Jahrhundert über dem Boden erbaut oder in das Gelände vertieft. In der Regel werden sie von mehreren Siedlungsobjekten (Getreidegruben, Abfallgruben, Lehmgruben, unterirdische Gänge usw.) begleitet. Die durchschnittliche Wohnfläche der jungburgwallzeitlichen Häuser beträgt 16,3 m² (V. Nekuda, 1973). Die Einraumhäuser und Getreidegruben entsprachen der Tätigkeit des Menschen und den damaligen Wirtschaftsverhältnissen. Sehr interessant ist die bauliche Gruppierung der festgestellten Wohn- und Siedlungsobjekte, die darauf hinweist, daß der Aufbau nicht etwa willkürlich, sondern planmäßig, in Hufeisenform erfolgte (Abb. 4, oben). Diese Tatsache läßt es höchst wahrscheinlich erscheinen, daß die Bewohner dieser jungburgwallzeitlichen Siedlung nachbarliches Gemeindegut bewirtschafteten. Die an dieser Örtlichkeit verlaufenen Untersuchungen haben eindeutig bestätigt, daß der Siedlungstypus (die Grundrißdisposition) von der sozialen und ökonomischen Lage der Siedlung abhängig ist.

Zur Charakteristik der jungburgwallzeitlichen Siedlung in Mstěnice wäre noch hinzuzufügen, daß man dort Belege einer Töpfer- und Hüttenproduktion festhalten konnte.

Auch die archäologischen Funde anderer Wüstungen beweisen, daß die landwirtschaftlichen Siedlungen im 13. Jahrhundert qualitative Wandlungen erfahren haben. Diese äußerten sich sowohl im ganzen Siedlungsgrundriß als auch in der Anordnung und Ausstattung der einzelnen Anwesen. Bei Vergleichen der Fundstätten Mstěnice, Pfaffenschlag, Zábřacany, Konůvky und Bystřec stellt man fest, daß die geschilderten Änderungen in Zábřacany überhaupt nicht nachzuweisen sind, weil dieses Dorf vor der Mitte des 13. Jahrhunderts untergegangen ist. Dagegen stellen die Örtlichkeiten Konůvky und Bystřec bereits typische mittelalterliche Dörfer mit festem Grundriß und regelmäßig angeordneten Gehöften vor. Diese Dörfer entstanden erst in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts.

Abb. 1. Wüstung Mstěnice. Fundamente der Bauernhäusern IV und V. Gesamtansicht von NW.

Abb. 2. Wüstung Mstěnice. Fundamente des Wirtschaftsgebäudes (links) und Fundamente des Hauses V. Blick von S.

Abb. 3. Wüstung Mstěnice. Speicher des Gehäftes IV. Blick von SO.

Abb. 4. Wüstung Mstěnice. Ein Teil des spätslawischen Siedlung. Gezeichnet von Z. Špičák.

Alle Photoaufnahme von Verfasser.